

ХУУЛЬ ЁСНЫ ЭРХЭЭ ХЭРЭГЖҮҮЛЭХ НЬ ГЭМТ ХЭРГИЙГ ҮГҮЙСГЭХ НӨХЦӨЛ БАЙДАЛ БОЛОХ ТУХАЙ ҮНДСЭН ОЙЛГОЛТ

Б.Хишигтогтох

ХСИС-ийн Цагдаагийн сургуулийн, мөрдөх ажиллагааны
онол, тактикийн тэнхимийн ахлах багш

Хууль ёсны эрхээ хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны үндсэн ойлголт мөн чанарын тухай асуудлыг авч үзэхийн өмнө гэмт хэргийг үгүйсгэх нөхцөл байдлын тухай суурь ойлголт, томъёололыг тайлбарлах шаардлагатай юм.

Ер нь эрүүгийн эрх зүйн онол-арга зүйн ном-зохиолд гэмт хэргийг үгүйсгэх нөхцөл байдлыг нэн ялангуяа сүүлийн жилүүдэд дараахь байдлаар томъёолж ирсэн байдаг. Тухайлбал “Тодорхой этгээдийн өөртөө байгаа эрхээ хэрэгжүүлж байгаа ажиллагаа”, “Хууль хэрэгжүүлж байгаа ажиллагаа”, “Мэргэжлийн эрх үүргээ хэрэгжүүлж байгаа ажиллагаа” гэх зэргээр бичиж байна¹.

Гэвч бидний үзэж байгаагаар дурьдсан нөхцөл байдлуудыг нэгэн нэр томъёотой болгох буюу “хууль ёсны эрхээ хэрэгжүүлэх” гэж томъёолох нь зохистой мэт санагдана.

Яагаад гэвэл тухайн этгээд хууль ёсоор өөрт нь олгогдсон (үүрэг болгосон) эрхээ хууль ёсны дагуу хэрэгжүүлэхдээ эрүүгийн эрх зүйгээр хамгаалсан эрх ашигт хохирол учруулдаг бөгөөд түүнтэй холбоо бүхий мэргэжлийнхээ чиг үүргийг хэрэгжүүлэхдээ ч гэсэн зөвхөн хуульд заасан үндэслэлийг гол болгодог ба тэрхүү үйл явцыг зохицуулах журмыг гагцхүү хуулинд тодорхойлон заасан байдаг тул уг үйл явцыг хэрэгжүүлж байгаа буюу зохицуулж байгаа үйл ажиллагаа нь зөвхөн хууль ёсны эрхтэй байдаг тул уг үйлдэл нь үндэслэл, мөн чанарын хувьд үнэхээр хууль ёсны эрхээ хэрэгжүүлж байгаа ажиллагаа байдаг, байх ёстой.

Иймд энэ үйл явцыг судлаач В.И.Михайлов нилээд үндэстэй, нарийвчлалтай тодорхойлсон байна. Тэрээр үзэхдээ “Өөрийн” эрхээ хэрэгжүүлэх гэдэг томъёолол нь илтэд ойлгомжгүй бөгөөд тухайн хүн “бусдын” эрхийг хэрэгжүүлэх боломжгүй харин гагцхүү тухайн хүн буюу тодорхой ажилтанд хууль ёсоор олгогдсон эрх үүргээ хэрэгжүүлж байгаа ажиллагаа юм² гэжээ. Өөрөөр хэлбэл уг ажиллагаа нь зөвхөн хувь хүнд, өөрт нь хамаарах зүйл биш харин үнэхээр хуулиар хүлээсэн эрх үүргээ хэрэгжүүлж байгаа хууль ёсны ажиллагаа байдаг гэдгийг онцлон тэмдэглэсэн байна.

Энэ дашрамд дурьдахад гэмт хэргийг үгүйсгэх нөхцөл байдалд хууль ёсны эрхээ хэрэгжүүлж байгаа ажиллагааг хэрхэн хамааруулах, тэгэх ямар үндэслэл шалгуур байгаа болох уг асуудлыг холбогдох хууль тогтоомж нэн ялангуяа эрүүгийн хуульд хэрхэн тусгаж оруулах зэрэг асуудлыг эрүүгийн эрх зүйн шинжлэх ухааны суурь судалгаа болгож цогц байдлаар нь авч үзсэн судалгаа болон эрүүгийн эрх зүйн ном, зохиол нилээд дутмаг бөгөөд ер нь энэ чиглэлийн эрдэм шинжилгээний чанартай бүтээл манай орны хувьд бараг байхгүй байна гэж хэлж болно.

Харин олон улсын хэмжээнд буюу онцолж дурьдвал ОХУ-ын эрүүгийн эрх зүйн нилээд судлаач эрдэмтэн өөрсдийн бүтээлдээ хууль ёсны эрхээ хэрэгжүүлж байгаа ажиллагаа гэмт хэргийг үгүйсгэх нөхцөл байдал болох талаар тодорхой санал-дүгнэлт дэвшүүлжээ.

Тухайлбал С.Калина бичихдээ: хууль ёсны эрхээ хэрэгжүүлж байгаа буюу тодруулбал хууль хэрэгжүүлж байгаа, мэргэжлийн үүргээ гүйцэтгэж байгаа, өөрийн бодит эрхээ гүйцэтгэж байгаа зэрэг хууль ёсны эрхээ хэрэгжүүлж байгаа үйл ажиллагаа нь гэмт хэргийг үгүйсгэх нөхцөл байдалд тооцох онол-арга зүйн бүрэн үндэстэй юм³ гэжээ.

Гэвч эрүүгийн эрх зүйгээс өөр бусад салбар эрх зүйд буюу тэдгээрийн холбогдох хууль тогтоомжид заасан хууль эрхээ хэрэгжүүлж байгаа тодорхой үйл ажиллагаануудыг эрүүгийн хариуцлагаас чөлөөлөх үндэслэлтэй эсэх нь нилээд маргаан дагуулж байгаа асуудал юм.

Яагаад гэвэл иргэний эрх зүй ба захиргааны эрх зүйн тодорхой хэм хэмжээ-зохицуулалт нь өөрийн мөн чанарын хувьд тухайн болсон үйл явдлыг эрүүгийн хариуцлагаас чөлөөлөх үндэслэл болж чадахгүй. Энэ тухай Н.И.Загородников бичихдээ: “Эрүүгийн эрх зүй дэх олон ойлголт, асуудал, иргэн, захиргааны болон бусад салбар эрх зүйн үндэслэлүүдтэй байдаг боловч чухамхүү

¹ Курс советского уголовного права. М.1970, 400-р тал, С.Жанцан. “Монголын эрүүгийн эрх зүйн онол” УБ.2009, Ж.Болдбаатар, “Монгол Улсын Эрүүгийн эрх зүй, ерөнхий анги”, УБ.2010

² Михайлов.В.И. О социально-юридическом аспекте содержания обстоятельств исключающих преступность деяния. Государство и право, 1995, №12, 68-р тал

³ Калина.С. Обстоятельства, исключающие преступность деяния, понятие и виды. Уголовное право, 1999, №3, 7-р тал

эрүүгийн хариуцлагаас чөлөөлөх асуудлын тухайд гол үндэслэл нь эрүүгийн хууль тогтоомж байх учиртай”⁴ гэжээ.

Иймд эрүүгийн хуулиар хамгаалсан эрх ашигт хохирол учруулсан асуудлыг үнэхээр эрүүгийн эрх зүйн үндсэн бодлого зарчмыг баримтлах ёстой гэдгийг дийлэнх судлаачид хүлээн зөвшөөрдөг болох нь тодорхой байгаа боловч сүүлийн үеийн эрүүгийн эрх зүйн чиглэлээр гарсан нилээд сурах бичиг, ном-зохиолд хууль ёсны эрхээ хэрэгжүүлж байгаа үйл ажиллагааг гэмт хэргийг үгүйсгэх нөхцөл байдалд тооцох талаар огтхон ч дурьдахгүй байгаагийн дээр уг асуудалтай холбоотой олон зүйл маргаан дагуулсаар байгаа боловч уг асуудлыг эрүүгийн хууль тогтоомжоор зохицуулах ёстойг бүгд хүлээн зөвшөөрч байна.⁵

Ингэснээрээ эрүүгийн эрх зүйн ихэнх эрдэмтэн-судлаачид хууль ёсны эрхээ хэрэгжүүлж байгаа үйл ажиллагааг гэмт хэргийг үгүйсгэх нөхцөл байдалд тооцох ёстой гэдэгтэй дийлэнх нь санал нэгдэж байгаа юм. Тухайлбал нэрт эрдэмтэн А.А.Пионтковский эрүүгийн эрх зүйн талаар туурвисан гол бүтээлүүддээ “Хуулиар олгогдсон эрх хэмжээнийхээ хүрээнд өөртөө байгаа эрхээ хэрэгжүүлж байгаа үйл ажиллагаа нь хэдүйбээр гэмт хэргийн шинжийг илэрхийлж байгаа боловч тэр нь уг болсон үйл явдлын нийгмийн аюулыг үгүйсгэж буй нөхцөл байдал болж болох талтай” гэж аюулыг үгүйсгэх нөхцөл байдлуудын эрүүгийн эрх зүйн онол-арга зүйн суурь үндсийг тодорхойлсон байдаг.⁶

Гэвч аливаа гэмт үйл ажиллагаа нь “Хууль ёсны бус” зүйл болох нь нэн тодорхой тул түүнийг хэзээ ч хууль ёсны ажиллагаа гэж үзэхгүй бөгөөд харин тухайн хүнд тодорхой хуулинд заасан, бүр үүрэг болгож өгсөн бодитой үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх замаар бусдад гэм хор, хохирол учруулж байгаа үйлдэл нь хэдүйбээр гэмт хэргийн шинжтэй боловч түүнийг хийхэд хүргэсэн нөхцөл байдал нь өөрөө нийгэмд аюултай байдаг боловч хууль ёсны үүргээ хэрэгжүүлж байгаа ажиллагаа нь мөн чанарын хувьд нийгэмд ашигтай тэгэхлээр тэр ажиллагаа нь гэмт хэргийг үгүйсгэх нөхцөл байдалд тооцогддог гэдгийг онцгой анхаарах хэрэгтэй юм.

Нөгөө талаар “хууль бус” зарим ажиллагаа, тухайлбал хууль бусаар үр хөндөх, бусдыг хууль бусаар хорих зэрэг үйлдлүүд нь тодорхой төрлийн гэмт хэрэгт тооцогддог бөгөөд иймэрхүү маягийн (төрлийн) “хууль бус” үйлдлүүд нь мөн чанар, үндэслэлийн хувьд гэмт хэргийг үгүйсгэх нөхцөл байдлаас огт өөр болох нь тодорхой.

Иймд хууль ёсны эрхээ хэрэгжүүлж байгаа үйл ажиллагааг гагцхүү эрүүгийн хуулинд заасан үндэслэлээр гэмт хэргийг үгүйсгэх нөхцөл байдалд тооцох нь онол-арга зүйн ба хууль цаазын бүрэн үндэстэй юм.

Яагаад гэвэл тодорхой төрлийн гэмт хэргийн бүрэлдэхүүн, ерөнхий болоод нарийвчилсан шинжийг гагцхүү эрүүгийн хуулинд тодорхойлон заадаг бөгөөд ийнхүү заасан тодорхой төрлийн гэмт хэргийг хийсэн үйл ажиллагаа нь ямагт гэмт хэрэгт тооцогдох бөгөөд “хууль ёсоор” бусдад гэм хор учруулах гэсэн ойлголт байж болохгүй.

Харин эрүүгийн хуулинд урьдчилан, тодорхой, бодитой заасан үйл ажиллагаа нь хэдүйбээр гэмт хэргийн ерөнхий хэлбэр, мөн чанар, тэр ч байтугай бодит хохирлыг учруулсан байсан ч тэрхүү ажиллагаа нь эрүүгийн хуульд заасан үндэслэл, хэр хэмжээний дотор үйлдэгдсэн бол тэр нь гэмт хэрэгт тооцогдохгүй. Жишээлбэл: Үнэхээр эрүүгийн хуулийн дагуу хийгдсэн аргагүй хамгаалалт нь бусдыг санаатай алсан ч гэмт хэрэгт тооцогддоггүй.

Харин эрүүгийн хуулиас өөр бусад хуулинд тодорхойлон заасан бодит үйл ажиллагааны улмаас гэмт хэрэг үйлдсэн бол тухайлбал зэвсэгт хүчний харуулын дүрэм болон хилийн албаны хуулинд тодорхойлон заасан зөрчил-бодит үйл ажиллагааг гэмт хэрэгт тооцох эсэхийг маш нарийвчлан тодорхойлж хууль-эрх зүйн үндэслэлийг нь нэгэн мөр боловсруулах шаардлага амьдрал-практикт нэн тулгамдсан асуудал болоод байна.

Энэ тухай В.Михайлов бичихдээ “зэвсэгт хүчний цагийн манаач тухайн харуулын объектод халдсан үйл ажиллагааг таслан зогсоох тэр ч байтугай галт зэвсэг хэрэглэх, тухайн “халдагчийг” шууд буудаж хөнөөх эрх, үүрэгтэй бөгөөд түүнийг зэвсэгт хүчний холбогдох дүрэмд (харуулын албаны дүрэм) тодорхой заасан байдаг тул тэрхүү бодит үйл ажиллагааг эрүүгийн хуулийн

⁴ Загородников.Н.М. Советское уголовное право.М.1975, 100-101-р тал

⁵ Уголовное право.Общая часть, И 1992, 200-р тал, Уголовное право. Общая часть, И 1997, 178-р тал, Рахманинова.Г.К. Осуществление лицом своего права как обстоятельство, исключающее преступность деяния, Автореф.дис.канд.юрид.наук. М 1994,

Уголовный закон. Опыт теоретического моделирования. Под.ред. В.И.Кудрявцева и С.Г.Калиной, М. 1987, 119-138-р тал, Кадников.Н.Г. Обстоятельства, , исключающие преступность деяния / Н.Г.Кадников, М, 1998, 39-45-р тал

⁶ Курс советского уголовного право, М.1970, 400-р тал

холбогдох заалт тухайлбал аргагүй хамгаалалтын хэм хэмжээг үндэслэл болгохгүйгээр эрх ёсны буюу хууль ёсны үйл ажиллагаанд тооцох боломжгүй юм”⁷ гэжээ.

Дээр дурьдсан бодит үйл явдал буюу “хууль ёсны эрхээ хэрэгжүүлж байгаа” тодорхой үйлдэл цагдаагийн байгууллагын ажилтнуудад ч гэсэн шууд хамаарч болох талтай бөгөөд иймэрхүү санал-дүгнэлтийг Е.А.Галактионов, А.И.Каплунов нарын зэрэг судлаачид өөрсдийн зарим бүтээлдээ дэвшүүлсэн байна.⁸ Харин манай улсын хувьд энэ чиглэлээр дагнасан судалгаа, тодорхой дэвшүүлсэн санал-дүгнэлт одоохондоо хараахан гараагүй байна гэж хэлэх бүрэн үндэстэй юм.

Гэтэл манай хойд хөрш ОХУ-ын шүүх-мөрдөн байцаах ажлын практикт үндэслэл болсон шүүхийн, бүр ОХУ-ын Дээд шүүхийн тогтоол хүртэл нэгэнтээ батлагдан гарч практикт мөрдөгдөж байна. Тухайлбал 1984 оны 8-р сарын 16-нд гарсан ОХУ-ын Дээд шүүхийн бүгд хурлын тогтоолд “Нийгэмд аюултай халдлагыг таслан зогсоох болон хэв журам зөрчиж буй тодорхой гэмт этгээдүүдийг баривчлах, албадан саатуулах зорилгоор явуулж буй хууль сахиулагч байгууллагуудын ажилтнууд ба цэрэгжүүлсэн харуул хамгаалалтын ажилтнуудын эрх ашгийг хамгаалан зохицуулахдаа хуулийн заалтыг ягштал сахин биелүүлэхийн хамтад дээр дурьдсан хүмүүс хэв журам сахиулах талаар холбогдох эрх зүйн актад дурьдсан журам, төрөлжсөн дүрмийн заалтад тодорхойлон заасан бодит үндэслэл хэр хэмжээний дагуу зөрчил гаргагч гэмт этгээдүүд ба довтлогч этгээдүүдийн үйлдлийг таслан зогсоох болон тэдгээрийг баривчлах ажиллагаандаа галт зэвсэг болон хүч хэрэглэсэн нь хууль ёсны ажиллагаа байвал тэдгээрийг эрүүгийн хариуцлагаас чөлөөлөх үндэслэлтэй”⁹ гэж заасан байдаг.

Аливаа шинжлэх ухааны судлагдахуун болж буй ойлголт, юмс үзэгдлийн мөн чанарыг тодорхойлно гэдэг нь юуны өмнө уг асуудлын үндсэн буюу шийдвэрлэх шинжүүдийг нь гаргаж ирэх, тогтоох явдал байдаг тул хууль ёсны эрхээ хэрэгжүүлж байгаа үйл ажиллагааны түгээмэл буюу нийтлэг шинж нь гэмт хэргийг үгүйсгэгч нөхцөл байдлын шинжүүдтэй нийцэж байх ёстой гэж үзэж байна.

Иймд гэмт хэргийг үгүйсгэж байгаа нөхцөл байдал нь обьектив ба субъектив шинжүүдтэй байдаг нь ойлгомжтой.

Гэмт хэргийг үгүйсгэх нөхцөл байдлын обьектив шинж нь:

а) Тэдгээр нөхцөл байдлыг ямар нэг хуулийн хэм хэмжээгээр урьдчилан тодорхойлж зааж өгсөн байдаг;

б) Тухайн үйл явдлууд нь эрүүгийн хуулиар хамгаалсан нийгмийн харилцаанд хор хохирол учруулсан байдаг;

в) Тухайн үйлдэл нь хуулинд урьдчилан заасан хэмжээ хязгаар буюу тодорхой журмыг зөрчсөн байдгаараа мөн чанарын хувьд хуулиар хамгаалж байгаа обьектод хохирол учруулдаг;

г) Эрүүгийн хуулиар хамгаалсан нийгмийн харилцаанд хохирол учруулсан бодит үйлдлийн эсрэг хийсэн үйл ажиллагаа байдаг тул ямагт нийгэмд ашигтай байдаг зэрэг нь обьектив шинжид хамаарч болох талтай.

Харин субъектив шинж тэмдэг нь гэвэл:

а) Уг үйл ажиллагааг хийж байгаа этгээд нь хэрэг хариуцах чадвартай;

б) Уг этгээд нь эрүүгийн хариуцлага хүлээх насанд хүрсэн байдаг;

в) Түүний хийж байгаа үйл ажиллагаа нь ямагт мөн чанарын хувьд нийгэмд ашигтай байдаг тул зорилго сэдэлт нь мөн нийгэмд ашигтай байдаг зэрэг болно. Энэ тухай Ю.В.Керимов “Гэмт хэргийг үгүйсгэх нөхцөл байдлууд” (М.1972) гэдэг бүтээлдээ дээрх обьектив болон субъектив шинжүүдийг эрүүгийн эрх зүйн шинжлэх ухааны нарийвчилсан судалгаа, онол-арга зүйн үндэслэлтэйгээр тодорхойлон бичсэн билээ.

Иймд дээр дурьдсан шинж тэмдгүүдийг нэгтгэн дүгнэж тэдгээрийн бодит мөн чанарыг тодорхой бүтэц, ангилалд оруулж бичвэл:

Нэгдүгээрт: Гэмт хэргийг үгүйсгэх нөхцөл байдал нь юуны өмнө холбогдох хуулийн хэм хэмжээгээр зохицуулагдах шаардлагатай байдаг тул энэ шинжийг нь “тодорхой хэм хэмжээгээр зохицуулагддаг” мөн чанар гэж томъёолж болох талтай.

⁷ Михаилон.В,Выполнение профессиональных функций, как обстоятельство, исключающее преступность деяния/В.Михайлов.// Уголовное право, 2002, №2, 51-р тал.

⁸ Галактионов,Е.А. Проблемы правового регулирования сотрудниками государственных военизированных организаций огнестрельного оружия/ Е.А.Галактионов, А.И.Каплунов// Правоведение, 1996, №4, 11-р тал

⁹ Сборник постановлений Пленум Верховных судов СССР и РСФСР (Российский Федераций) по уголовным делам. М,2000, 191-р тал

Энэ тухай И.Ребане бичихдээ: “Гэмт хэргийг үгүйсгэх нөхцөл байдлыг түүний зохицуулалтынх нь мөн чанарыг үндэслэж хоёр үндсэн бүлэгт хуваан үзэж болох юм. Тухайлбал:

1. Эрүүгийн хуулинд урьдчилан тодорхойлж заасан нөхцөл байдлууд.

2. Холбогдох өөр хуулинд урьдчилан заасан нөхцөл байдлууд гэсэн хоёр үндсэн хэсэгт хувааж болно.”¹⁰ гэжээ.

Гэвч бидний үзэж байгаагаар дээр дурдсан ангилалд 3 дахь хэсэг буюу эрүүгийн хууль тогтоомж ба өөр бусад салбар эрх зүйн холбогдох хууль тогтоомжид урьдчилан заасан нөхцөл байдлуудыг зайлшгүй хамааруулан үзэх шаардлагатай юм. Энэ хэсэгт багтаж байгаа нөхцөл байдлууд нь практикт үндсэн 3 хэлбэрээр илэрч байна гэж үзэж болох үндэстэй. Үүнд:

1. Эрүүгийн хууль тогтоомж буюу улмаар үндсэн хуулиар хамгаалсан харилцаанд хор хохирол учруулж байгаа үйл ажиллагаа, тухайлбал ах дүү төрөл төрөгсдийнхөө эсрэг мэдүүлэг өгөхөөс татгалзаж байгаа үйлдэл нь мөн чанарын хувьд үндсэн хууль буюу эрүүгийн хуулиар хамгаалж байгаа харилцааны эсрэг шинжтэй байдаг. (Үндсэн хуулийн 14 дэх заалт)

2. Эрүүгийн хуулиар хамгаалан зохицуулж байгаа нийгмийн харилцаанд хохирол учруулж байгаа үйл ажиллагаа, тухайлбал аливаа этгээд өөрийнхөө гэргий, нөхөр болон ойрын төрөл садныхаа үйлдсэн гэмт хэргийг үл мэдээлэх буюу нуун дарагдуулах нь хүний ёсны мөн чанараас урган гардаг зүйл учир энэ нь хэдүйбээр эрүүгийн хуулинд заасан тодорхой төрлийн гэмт хэрэг мөн боловч уг үйл ажиллагааг хэрвээ холбогдох хуулинд урьдчилан зохицуулах талаар тодорхой заасан байвал түүнийг гэмт хэргийг үгүйсгэгч нөхцөл байдалд хамааруулан үзэж болох талтай боловч энэ нь манай улсын холбогдох ямарваа хуульд огтхон ч заагаагүй тул шууд утгаар нь практикт хэрэгжүүлэх боломжгүй байна.

Харин олон улсын эрүүгийн эрх зүйд буюу тухайлбал ОХУ-ын эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 316-р зүйлд: хэн нэг хүн эхнэр, нөхрийнхөө буюу ойрын ах дүүгийнхээ үйлдсэн хэргийг нуун дарагдуулах эрхтэй гэдгийг шууд тодорхойлон заасан бөгөөд уг үйл ажиллагааг ямагт хөнгөрүүлж үздэг байна.

Хоёрдугаарт: Гэмт хэргийг үгүйсгэх нөхцөл байдал нь мөн чанарын хувьд нийгэмд ашигтай бөгөөд ямагт бодит үйл ажиллагаа байдаг тул хууль ёсны эрхээ хэрэгжүүлж буй үйл явдал нь ухамсарт, тухайн хүний сэтгэл зоригийн дагуу болдог зүйл боловч уг үйл ажиллагааг хийхэд хүргэж байгаа үндэслэл, нөхцөл нь ямагт гадны буюу хөндлөнгийн нөлөөлөлтэй байдгаараа онцлогтой бөгөөд харин бусдын биеийн хүчинд автагдсан буюу давагдашгүй хүчин зүйлийн улмаас уг ажиллагааг хийсэн байвал тэр нь хууль ёсны эрхээ хэрэгжүүлж байгаа үйлдэлд тооцогдохгүй болох талтай гэдгийг анхаарах хэрэгтэй.

Яагаад гэвэл дурьдаж буй энэхүү тодорхой тохиолдол нь албаны үүрэгт ажиллагаатай холбоогүй харин хувийн шинжтэй байж болдгоороо онцлогтой.

Нөгөө талаар давагдашгүй хүчин зүйлд автах гэдэг нь тэр болгон тухайн хүний албаны үүрэгт буюу хууль ёсны эрхээ хэрэгжүүлж байгаа ажиллагаатай холбогдоогүй байж болох талтай. Учир нь давагдашгүй хүчин зүйл нь байгалийн үзэгдэл, адгуус амьтны довтолгоо гэх мэт янз бүрийн хүчин зүйлтэй холбогдож гардаг тул түүний эсрэг хийж байгаа үйл ажиллагаа нь уг этгээдийн санаа зоригоос тэр болгон хамаардаггүй.

Цаашилбал биеийн хүчин зүйлд автагдана гэдэг нь тухайн нөхцөлд уг этгээдийн санаа бодол, сэтгэл зоригоос тэр болгон шалтгаалдаггүй гэдэг нь тодорхой тул ийм нөхцөлд хийж байгаа үйл ажиллагааны хууль-эрх зүйн мөн чанар, үндэслэлийг тэр болгон тодорхойлох, тооцох боломжгүй байдаг.

Иймд тухайн болж байгаа үйл явдал, нөхцөл байдлыг ухааран ойлгох, ухамсарлах боломжгүй нөхцөлд хийсэн үйл ажиллагааг тэр болгон хууль ёсны эрхээ хэрэгжүүлж байгаа нөхцөл байдалд хамааруулж үзэх боломжгүй юм.

Хууль ёсны эрхээ хэрэгжүүлж байгаа үйл ажиллагаанд заавал байвал зохих бодит шинжийн нэг нь тухайн үйлдэл нь эрүүгийн хуулиар хамгаалагдсан нийгмийн харилцаанд хохирол учруулж байгаа явдал байдаг тул уг үйл ажиллагаа нь гол төлөв ямар нэг гэмт хэргийн шинж тэмдгийг өөртөө агуулж байгаагаараа онцлогтой.

Энэ тухай П.Яни бичихдээ: “Хуулинд урьдчилан заасан үндсэн нөхцөл, хэр хэмжээний дотор ялангуяа тодорхой тогтоосон журмыг ягштал баримталсан үйл ажиллагаа нь тодорхой гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний шинжийг өөртөө агуулж байгаа ч гэсэн уг үйлдэл нь гэмт хэрэгт тооцогдохгүй”¹¹ гэжээ. Иймд хууль ёсны эрхээ хэрэгжүүлж байгаа үйл ажиллагаа нь гэмт хэргийг үгүйсгэх нөхцөл

¹⁰ Ребане.И. Обстоятельства, исключающие общественную опасность / И.Ребане // советское уголовное право. Общее учение о преступлении, -Тарту, 1983.Ч.3.-сб

¹¹ Яни.П. Крайняя необходимость: непроступный вред экономического преступления П.Яни // Закон-2000, №7, 48-р тал.

байдал болохын хувьд уг болсон бодит үйл явдал нь ямарваа гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний шинжийг бүрэн буюу хэлбэрийн төдий байдлаар илтгэн харуулж байдаг нь түүнд заавал байвал зохих бодит шинж юм.

Энэ мөн чанарыг бүрэн дүүрэн тодорхойлон тогтоохын тулд уг үйл явдлын зөвхөн үйлдлийнх нь буюу биеийн хүчин чадлын шинжийг төдийгүй хууль ёсны эрхээ хэрэгжүүлж байгаа хамгийн гол амин шинж болох нийгэмд ашигтай социал мөн чанарыг нь онцгойлон нээж харуулах шаардлагатай юм.

Чухам энэхүү мөн чанарын талаар В.И.Михайлов нилээд нарийвчлалтай, оновчтой бичсэн байдаг. Тэрээр бичихдээ: “Тухайн болсон үйл явдал нь хэдүйбээр бодитой хор хохирол учруулсан ч гэсэн зохих үндэслэл байвал эрх ёсны буюу хууль ёсны үйл ажиллагаанд тооцогдох боловч харин түүний хор хохиролтой, аюултай мөн чанар нь огтхон ч өөрчлөгдөхгүй. Өөрөөр хэлбэл уг болсон үйл явдал нь хэдүйбээр хууль ёсны ажиллагаа байдаг боловч түүний нийгмийн мөн чанар нь ялангуяа “аюултай” шинж нь социал үнэлгээний хувьд өөрийнхөө мөн чанарыг огтхон ч өөрчилдөггүй”¹² гэжээ.

Үүнээс үзвэл хууль ёсны эрхээ хэрэгжүүлж байгаа үйл ажиллагааг гэмт хэргийг үгүйсгэгч нөхцөл байдалд тооцох үндэслэл нь тэрхүү үйл явдал эрүүгийн хуулиар хамгаалсан нийгмийн харилцаанд хохирол учруулж байгаа ухамсартай буюу тухайн этгээдийн сэтгэл-зоригийн дагуу болдог санаатай, бодитой үйл ажиллагаа байдагт оршино.

Нөгөө талаар энэхүү үйл ажиллагаа нь хуулинд урьдчилан заасан хэр хэмжээ, үндэслэлийн дагуу болсон байх учиртай бөгөөд энэ нь уг үйл явдлын бас нэгэн бодит шинж болох ёстойг онцгой анхаарах хэрэгтэй юм.

Иймд хууль ёсны эрхээ хэрэгжүүлж байгаа үйл ажиллагаа, тохиолдол бүрийн хууль ёсны хэр хэмжээ, нэн ялангуяа хуулинд урьдчилан тодорхойлон заасан бодит үндэслэл, шинж болон уг үйл ажиллагааг хийх талаар тогтоосон журмын заалт бүрийг тал бүрээс нь, бүрэн дүүрэн, бодитой “ягштал” тогтоох шаардлагатай гэдгийг онцгой анхаарвал зохилтой.

Хууль ёсны эрхээ хэрэгжүүлж байгаа үйл ажиллагааг гэмт хэргийг үгүйсгэх нөхцөл байдалд тооцох өөр нэгэн онцгой, бие даасан, бодитой шинж буюу үзэгдэл нь уг үйл ажиллагаа нь өөрийн мөн чанарын хувьд нийгэмд ашигтай буюу түүнийг (уг болсон бодит явдлыг) олон нийтийн зүгээс зайлшгүй хүлээн зөвшөөрдөгт оршдог.

Яагаад гэвэл хууль ёсны эрхээ хэрэгжүүлж байгаа үйлдэл нь ямагт нийгмийн ашиг сонирхолыг хамгаалахын тулд зайлшгүй хийж байгаа буюу хийхэд хүргэж байгаа үйл ажиллагаа байдаг. Энэ нь зөвхөн нийгмийн эрх ашиг төдийгүй хувийн эрх ашгийг ч гэсэн хамгаалах зорилготой байж болохыг үгүйсгэх аргагүй.

Энэ тухай С.И.Никулин бичихдээ: “Хувийн эрх ашгийг хамгаалах явдал нь улсын ба нийгмийн эрх ашгийг хамгаалахтай эн зэрэгцэхүйц үйл явдал тул хувийн эрх ашгийг хамгаалах нь эрүүгийн хууль тогтоомжийн бас нэгэн үндсэн зорилт мөн”¹³ гэжээ.

Ийнхүү эрүүгийн хуульд тодорхой этгээдийн хувийн буюу “амины” эрх ашгийг хамгаалдаг төдийгүй түүнийг эрх зүйн хэм хэмжээгээр зохицуулдаг тохиолдлын нэг нь тухайн этгээд ойрын ах дүү, төрөл садан болон эхнэр, нөхрийнхөө эсрэг мэдүүлэг өгөхгүй байх хууль ёсны бодит эрхтэй байдаг явдал юм. Энэ нь өөр бусад салбар эрх зүйн хувьд ч гэсэн мөн нэгэн адил хамаардаг.

Гэвч бусад салбар эрх зүйгээр зохицуулагддаг тодорхой үйл явдлууд нь нийгэмд ашигтай байх буюу олон нийтийн зүгээс хүлээн зөвшөөрөгдөх түвшингийн хувьд харилцан адилгүй янз бүр байдаг нь тодорхой.

Иймд тухайн үйл ажиллагаануудыг зохицуулах эрх зүйн хэм хэмжээнүүд нь өөрийн мөн чанарын хувьд мөн харилцан адилгүй өөр өөр байдаг ажээ. Өөрөөр хэлбэл тэдгээр зохицуулалт нь бас объектив ба субъектив шинжтэй байх нь ойлгомжтой. Энэ тухай Ю.В.Баулин бичихдээ: “Гэмт хэргийг үгүйсгэх нөхцөл байдал нь мөн чанарын хувьд янз бүр байх бөгөөд уг үйл ажиллагаа нь гэмт хэргийн шинжийг зөвхөн хэлбэрийн төдийгөөр үл барам зарим шинж нь тухайлбал субьектын нас, хэрэг хариуцах чадвартай байх зэргээрээ бүгд ижилхэн байдаг”¹⁴ гэжээ.

Тэр ч байтугай хууль ёсны эрхээ хэрэгжүүлж байгаа үйл ажиллагаа нь тодорхой нөхцөл байдалд заавал тусгай субьекттэй байх тохиолдол ч гарч болно. Тухайлбал: Цагдаагийн ажилтан

¹² Михайлов, В.И. Нормативное регулирование правомерного вреда в сфере предпринимательства В.И.Михайлов // Закон, -2000, №7, 36-р тал.

¹³ Никулин, С.И. Уголовный закон и частный интерес. / С.И.Никулин, М, 1994, 10-р тал. Кудрявцев, В.Н. Право и поведение / В.Н.Кудрявцев, -М, 1978, 40-р тал.

¹⁴ Баулин, Ю.В. Обстоятельства, исключающие преступность деяния / Ю.В. Баулин. Харьков, 1991, 24-р тал.

тодорхой гэмт хэрэгтний үйлдлийг газар дээр нь таслан зогсоох, баривчлахдаа галт зэвсэг хэрэглэсэн тохиолдлыг шалгахад юуны өмнө тухайн ажилтан албан үүргийн хувьд галт зэвсгийг хэрэглэх эрх, үүрэгтэй эсэх, тийнхүү хэрэглэсэн ажиллагаа нь холбогдох тусгай дүрэм, тушаал, заавар, журмын тодорхой заалтыг биелүүлсэн буюу “ягштал” баримталсан эсэх зэргийг нарийвчлан тогтоох шаардлага гарч ирдэг.

Энэ нь гэмт хэргийг үгүйсгэгч нөхцөл байдал нь зөвхөн ерөнхий шинж, үндэслэлтэй байдаг төдийгүй тухайн үйлдэл, тохиолдол бүрт хамаарах нарийвчилсан үндэслэл, шалгууртай байдаг буюу байх ёстой гэдгийг илтгэн харуулж байна.

Дээр дурьдсанаас үндэслэн дүгнэвэл хууль ёсны үүргээ хэрэгжүүлж байгаа үйл ажиллагаа нь гэмт хэргийг үгүйсгэх нөхцөл байдал болохын хувьд дараахь үндсэн, бодит шинжүүдтэй гэж үзэж болох талтай байна. Үүнд:

1. Уг үйл явдал нь “хэм хэмжээт” буюу заавал урьдчилан тогтоож өгсөн журмаар зохицуулагддаг.

2. Уг нөхцөл байдлууд нь эрүүгийн хуулиар хамгаалсан нийгмийн харилцаанд хор хохирол заавал учруулдаг тул түүнийг хийж буй этгээдийн үйлдлийн объектив ба субъектив шинжийг, нэн ялангуяа эрүүгийн хуулинд урьдчилан тодорхойлон заасан байх;

3. Уг үйл ажиллагаа нь хуулинд урьдчилан заасан үндэслэл, хэр хэмжээний дотор болсон байх;

4. Уг үйл ажиллагаа нь эрүүгийн хуулиар хамгаалсан харилцаанд хор хохирол учруулсан байдаг боловч өөрийн мөн чанарын хувьд нийгэмд ашигтай байдаг;

5. Уг үйл ажиллагааг хийж байгаа этгээд нь хэрэг хариуцах чадвартай, хуулинд заасан насанд хүрсэн байх гэх зэрэг субъектив шинжүүдтэй байх болно. Гэвч энэ нь бүрэн дүүрэн тогтоож тодорхойлсон шинжүүд биш болох нь ойлгомжтой бөгөөд уг асуудлыг цаашид эрүүгийн эрх зүйн шинжлэх ухааны онол-арга зүйн үүднээс улам нарийвчлан судлах нь дамжиггүй юм.